

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Győr cigánypolitikája a második világháborúig

Győr városában régi lakosoknak számítanak a romák. A legkorábbi adat 1650. június 18-i keltezésű, mikor is **Berki István cigány** és **Czigány Ilona** házasságot kötöttek, a tanuk **Dersfi István vajda** és **Horváth György** voltak.

A város 1686-os közgyűlésének jegyzőkönyvében található a cigányok – magyar nyelvű – esküje. Az eskü, mint kiemelt becses dokumentum, szerepelt a száz évvel ezelőtti budapesti millenniumi kiállításon.

A győri cigányok 1686-os esküje Győr város jegyzőkönyvében így szerepel:

„Én esküszöm a teljes Szent Háromság hatalmas egy bizony Istenre, aki Atya, Fiú és Szent Lélek, ki teremtette mennyet, földet, tengert és minden benne lévő csúszó és mászó állatokat, hogy ezen dologban, melyben engemet kérdesz, én semmit sem tudok, vagy hallottam. És ha tudok, láttam vagy hallottam az föld alá süllyedjék és meg emésszen, mely föld Kórét, Dátént és Abiránt meg emésztette. És ha tudok valamit, láttam vagy halottam, az kórság, vérség, és az hirtelen guta üssön meg, és hirtelen halállal haljak meg. S mind testemben s lelkemben elveszszek, marhámban kárt valljak, és soha Ábrahám kebelében ne érkezzem. És ha láttam, tudok, vagy hallottam valamit azon dologban, az Mózes Törvénye ki Sinai hegyen ki adatott engemet el törüljön, és minden írás, mely a Mózes törvényében be irattatott engemet meg Sententiázzon. És ha láttam, tudok, vagy hallottam valamit azon dologban, akkor legyen szerencsém, mikor az kő virágzik. És ha ezen esküvésem nem igaz, Isten engemet mindjárt el vesszen, és se a Nap, se a Hold, se az Csillagok nékem ne szolgáljanak. Isten engemet úgy segélyen, és a Boldogságos Szent Szűz Mária úgy a Szent Evangélium.“

Indiai eredtükre először **Vályi István református pap** mutatott rá, aki a győri cigányokkal történő elbeszélgetései során bizonyosodott meg erről. Mikor **Vályi** a leideni egyetemen tanult, 3 malabári fiatalemberrel ismerkedett meg, s észrevette, hogy nyelvük hasonlít a magyarországi romákéhoz. Elmondták, hogy hazájuk egyik tartománya a Cigánia nevet viseli. **Vályi** a kedvező alkalmat felhasználta és több mint ezer malabári szót jegyzett fel. Tanulmányait befejezve hazatért és a malabári szójegyzéket felolvasta a győri romáknak, akik majdnem mindegyik szó értelmét megmondták. A felismerésről szóló tudósítás az 1776-os bécsi hivatalos lapban jelent meg.

Győřött a romák három jelentős csoportja telepedett meg; az iszkápás, a muzsikus és az úgynevezett oláh cigányok.

A cigány politika 1849-1918

„A cigánykérdés alapja ott van, ahol a kivándorlásé. A magyar föld ma nem tud annyit embernek munkát adni, mint mennyit produkál. Ezen kell leghőszőr változtatni, s akkor megoldódik önmagától a cigánykérdés is. Igaz, hogy ma a cigányvadtító közigazgatás is komplikálja a kérdést. Egy Szabolcs megyei csendőr őrmester e sorok írójának így magyarázta egy meghitt pillanatban a magyar cigánytelepítő metódust: „Minden csendőrőrsnek megvan a maga körzete. Ha azon belül cigánykaravánra találunk, azt elverjük, és a szomszéd körzet határáig kísérik. Ott a másik csendőrőrs akad rá, ez ismét elveri, és a szomszéd határáig kíséri. S ez így megy a végtelenségig.” Ott, ahol a cigányok munkaerejére gazdasági szükség van, a közigazgatási kérdés önmagától megoldódik. A szerepek megváltoznak. A közigazgatás fizikai brutalitását gazdasági kizsákmányolás váltja fel ”¹

A cigányok vándorlása és helyezkedésének kísérletei

A múlt században számos rendeletben tiltották a cigányok kóborlásait, tilos volt részükre útlevelet kiállítani, nem mehettek Ausztriába és az örökös tartományokba. Az 1893-as cigányösszeírás kimondott célja volt, hogy segítséget nyújtson egy, a cigányok kóborlását megakadályozó rendelethez. Ez az összeírás 8936- főre tette a kóborló oláh cigányok létszámát. A század elején már 10-15 ezerről beszéltek egyes, túlzó becslések pedig 30 ezret emlegettek. A növekvő létszám oka részben a balkáni háborúk és a dél felől folyamatosan özönlő karavánok.

Középeurópában Magyarország volt az egyetlen hely, ahol a cigányok legálisan, hátrányos megkülönböztetés nélkül, biztonságban élhettek. A Dunántúl (*Lists Gyula Hont vármegye főispánja szerint*) a cigánykóborlások valószínű eldorádója. Tapasztalatait a vándorcigányok életéről Fejér megyei közigazgatási tisztviselő korában szerezte, számos közleménye jelent meg a korabeli sajtóban. Szerinte a Dunántúlnak három híres famíliája volt: a Lakatos, a Kolompár és a Rafael, ezek számtalan sátoraljakra oszlottak, öt-hat sátoros kocsi élt, kóborolt együtt. E kóbor oláh cigányok nem tévesztendőek össze a kolompárcigányokkal, akik inkább Veszprém, Somogy, Zala vármegyékben, a faluvégeken laktak. A teknővájó és más famegmunkálással foglalkozó cigányok szorgalmas, dolgozó nép hírében állottak, akik nem loptak és nem raboltak.

A kóborlás azonban mindig is tiltva volt, a karavánokat elfogatásuk esetén a hatóságok az illetőségi helyükre kellett kíséniük. Ez az első komoly

¹ Bergstein Béla: A cigánykérdés megoldása. Húszadik Század, 1910.

probléma: az illetőségi hely. Olyan város, falu nem akadt, amely a vándor és zömében oláh cigányok illetőségét elismerte volna. Az illetőség megszerzésének szigorú szabályai a kóborló életmódot folytató cigányoknak nem tette lehetővé az illetőség megadását. Ez a probléma szorosan összefügg a letelepedés ügyével. Itt két elképzelés alakult ki az idők folyamán.

Az egyik azt szorgalmazta, hogy nagy tömegben egy helyre, a vármegye egy bizonyos területére kellene letelepíteni a cigányokat és itt kell munkára fogni, oktatni őket. Ennek volt híve József főherceg, aki saját alcsúti birtokán tetemes vagyont áldozott egy karaván letelepítésére. A jómódba került cigányok azonban a szabadságot választották és megszöktek. A második elképzelés lényegében megvalósult, a különböző karavánokat széjjelosztották a vármegyék területén, a falvak szélén kaptak helyet és illetőséget a 90-es évek elején.

Mivel országos rendelet csak 1916-ban látott napvilágot, így a vármegyék rákényszerültek, hogy saját hatáskörükben intézkedjenek. Zömük 1880 és 1910 között megalkotta a maga cigányellenes szabályrendeletét. A magánjogba ütköző szabályrendeletek, azonban nem fejthette ki a hatásukat, ezeket a m. kir. belügyminiszter megsemmisítette. Az 15000/1916-os rendelet, amely vármegyék sugalmazására született és amely rengeteg kárt okozott a cigányoknak számos félreértésre adott okot. Kiderült, hogy a „kóborcigányok” többsége bírt már lakhellyel és illetőséggel, így sok haszna a rendeletnek nem volt.

Illetőségi törvény:

A kóborlás azonban mindig is tiltva volt, a karavánokat elfogatásuk esetén a hatóságoknak az illetőségi helyükre kellett kísérniük. Ez az első komoly probléma: az **illetőségi hely**. Olyan város, falu nem akadt, amely a vándor és zömében oláh cigányok illetőségét elismerte volna. Az illetőség megszerzésének szigorú szabályai a kóborló életmódot folytató cigányoknak nem tette lehetővé az illetőség megadását. Az illetőség megadására közrendészeti okok miatt került sor. Így most már volt egy fix pont, ahová elcsatangolásuk esetén vissza lehetett őket toloncolni. A korábbi gyakorlat ugyanis az volt, hogy minden vármegye a maga területéről elűldözte a cigányokat, és amikor azok a vármegyehatárt elhagyták, már nem törődtek velük.

E határon túlra való üldözésnek az a magyarázata, hogy ameddig a cigányok nem rendelkeztek illetőséggel, addig fogva tarásuk költségei, ők és lovaik élelmezése mindig azt a vármegyét, várost, községet sújtották, amelyik elfogatásukra, bebörtönzésükre kényszerült. Az illetőség megadása után az ilyen költségeket már az illetőségi helynek kellett megtérítenie, így ezek érdekelve lettek a cigányok helyhez kötésében. A csendőrök, mezőőrök állandóan figyelemmel kísérték mozgásukat, és ha megpróbáltak elkóborolni, akkor elfogták és visszatartották őket. Az illetőség megadása tehát a letelepítés ügyét szolgálta.

Népoktatási törvény:

Az Eötvös-féle népoktatási törvény kötelezővé tette az elemi iskolák elvégzését minden magyar állampolgárnak. A szülők felelőssége volt, hogy biztosítsák gyermekeiknek az oktatásban való részvételt.

A törvényre hivatkozva „kobozták” el a cigányok gyermekeit és helyezték el menhelyeken. Mivel a szülők nem gondoskodtak róla, hogy gyermekeik iskolába járjanak. A törvény végrehajtása és nem hajtása cigányok és nem cigányok között számtalan konfliktust okozott.

A vándorcigányok megrendszabályozása

A dualizmus cigánypolitikája a rendelkezéseken keresztül érhető tetten. Ez az átmeneti szabályozások, ideiglenes rendelkezések és a leszámolás ízü szabályrendeletek kora. A századfordulón a belügyminisztériumban dolgoztak azon, hogy a teljes cigánykérdést átfogó szabályozás szülessen. A korabeli lapokban jelentek meg erről tudósítások. Íme egy cikk a sok közül:

„Kel. Értésítő” írja: A vándorcigányoknak a közbiztonságot veszélytető mind nagyobb üzelmel következtében már huszonkilenc törvényhatóság intézett a képviselőházhoz feliratot, melyben e valóban országos csapás elhárítására sürgős intézkedést kérnek. Széll Kálmán miniszterelnök, mint belügyminiszter már a nyáron erre vonatkozólag törvényjavaslatot dolgoztatott ki, mely még a folyó évben kiválóbb közigazgatási szakférfiakból álló tanácskozmány elé kerül. A javaslat értelmében — melyet egyébként egy szűkebb szaktanácskozmány egyszer már tárgyalt is, — a vándor cigányokat két kategóriában sorozzák, az elsőbe esnek ama cigányok, kik e szerint, mint iparosok és munkások megélhetésüket megtalálhatják abban a községben, amelyben letelepedni kénytelenek. Az ország minden községére ugyanis egy bizonyos számú cigány családot oktrojálnak és a község feladata lesz arra ügyelni, hogy cigányait megfelelően anyakönyvezzék, gyermekeit az óvó- és a népiskola látogatására kényszerítsék, a keresetképes férfiakat és asszonyokat pedig munkára szorítsák. Azon elemek részére, kik fegyelmetlen természetüknél fogva a társadalmi rendhez alkalmazkodni nem tudnak vagy nem akarnak, két nagy állami javítóintézetet állítsanak, a hol a cigányokat szintén hasznos munkára fogják²

A nagyszabású elképzelésekből nem lett semmi.

² Győri Hírlap, 1902. november 16.

A vándorcigányok családi kapcsolatai

A vándorcigányok, akik többnyire az „*oláh cigányok*” közül kerültek ki, 30-70 fős karavánokban járták az országot. A karaván a vajda vezetésével lényegében szoros családi köteléket is jelentett, rokonok, testvérek, szülők, gyermekek, stb., vándoroltak együtt.

A rokoni kötelékekre a korabeli összeírások, illetőségi kartonok is rávilágítanak.

A példaként bemutatandó „*győri*” Lakatos család régóta ismert volt Győr megyében. Első említésük 1848-ból való, amikor Vas megye büntető törvényszéke értesítette a Győr megyei közgyűlést, hogy Felpéc helységbeli újpolgár Lakatos László 8 szekérral, összesen 53-an, útlevél nélkül a megyében kóborolnak és a lakosságot erőszakos koldulással zaklatják.³ Lakatos László vajdasága fiára Mihályra szállt, az ő fia Mihály már Győrben született 1850-ben. A karaván hosszabb ideig élt Écs községben, mivel 1876-ban écsi illetőségűnek számítottak. Ekkor Lakatos Mihály számos tagból álló családját 1876 októberében Moson megyében feltartóztatták és eltoloncoltatásuk előtt a megyei börtönben szállásolták el az egész karavánt.⁴

A vándorlók beilleszkedése a helyi társadalomba

Az 1893-as összeírás még kb. 10 ezerre tette a kóborlók létszámát. A sorozatos adminisztratív intézkedések és a polgári társadalom megszilárdulásával a letelepedés szükségképpen végbement. A cigányok a falvak és a városok szélein kaptak helyet és alig két emberöltő alatt beilleszkedtek a helyi társadalomba. Az üldöztetések miatt maguk a cigányok is felismerték a letelepedés szükségességét és ennek szellemében cselekedtek.

Az alább bemutatandó győri példa egyértelműen bizonyítja a sikeres beilleszkedést, azt a jelentős változást, amely során a vándorló, kóborló életmóddal szakítani akaró „*oláh cigányok*” negyven év alatt családjaik számára házakat építettek. Természetesen ez a beilleszkedés nem ment zökkenők nélkül. A korábbi szokásokból sok mindent megőriztek és a nem cigányok elleneszenve, feljelentése folytán a kitelepítés gondolata is felvetődött, de ezt a hatóságok elvetették.

³ Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Győri Levéltára - Győr vármegye közgyűlési jegyzőkönyv 469/1848.

⁴ Győr Megyei Jogú Város Levéltára - Győr Város Polgármesteri iratai I. 5/1877.

Íme a dokumentum:

„Tekintetes közgyűlés!

*Alázatosan esedezem, hogy alábbi folyamodásomat kegyes pártfogásba venni méltóztassék. Ugyanis mint a kóborcigányok mintaképe, aki a hazai rendőrségnek és csendőrségnek számtalan fontos nyomozást tettem és sok bűn-
esetet napfényre hoztam, szakítani óhajtok a kóbor étellel és a társadalom
hasznos tagjává akarok lenni.*

*Eme óhajom megvalósításához egy kis házikót akarnék magamnak épí-
teni, azonban pénzem nincsen.*

*Mély alázattal kérem a tekintetes közgyűlést, miszerint számomra egy kis
telket kijelölni és azon egy kis házikót építeni kegyeskedjék s ennek árát részlet-
fizetések által megfizetni kötelezem magam.*

*Alázatos szolgálja Lakatos Mihály
győri születésű és győri lakos”⁵*

A karaván a század elején már felhagyott a vándorlással, mivel a gyer-
mekeik nem jártak iskolába, Győr város árvaszéke a rendőr-főkapitányság
előterjesztésére 12 cigánygyermeket nyilvánított elhagyottnak. Elintézték
menhelyre szállításukat is, a határozatot azonban nem tudták végrehajtani,
mert mire sor került volna rá, nem volt gyerek. A cigányok nagyon szeretik a
gyermeküket és amikor az elhagyottá nyilvánítás megindult, valamennyi
győri illetőségű kóborcigány megjelent az anyakönyvi hivatalban, és házassá-
got akartak kötni, mert azt gondolták, hogy vadházasságuk miatt szedik el
tőlük a gyermekeiket. A házasságkötés csak a vajdának sikerült. Úgy nyilat-
koztak, hogy hiába veszik el tőlük gyerekeket, mert ha menhelyre viszik őket,
akkor megostromolják értük a gyermekmenhelyet, ha pedig falvakban helye-
zik el akkor visszalopják őket.⁶

dr. Deáky Zsigmond ügyvéd segítségével 1907. december 2-án beadványt
fogalmaztak meg, amit a városi tanácshoz nyújtottak be. Részlet a beadvány-
ból:

„Tekintetes Városi Tanács!

*Ismeretes a városi árvaszék azon intézkedése, amely szerint gyermekein-
ket hiányos nevelés miatt elhagyottnak nyilvánítja s állami menedékhelyre
utalja be. Mint ezen város illetőséggel bíró polgárai belátjuk, hogy gyermekeink
rendes iskoláztatása és neveltetése szükséges s a hatóság komoly intézkedésén
okulva, meg akarjuk szüntetni az okokat, melyek arra vezethetnek, hogy tőlünk
- mint nem kevésbé melegen szerető szülőktől - gyermekeinket elvegyék. S mint-
hogy azon hely, mely számunkra kijelölve van, a várostól igen messze van s ott*

⁵ Győri Hírlap 1902. szeptember 28.

⁶ Győri Hírlap 1907. augusztus 7.

épület hiányában legfeljebb tanyázni lehet, az a szándékunk, hogy rendes lakóhelyet alakítsunk magunknak, hol gyerekeinket gondozhatjuk s honnan őket iskolába is küldhetjük.”

A tiltakozó cigányoknak sikerült visszaszerezni gyermekeiket, nem sokkal később felmérés készült a cigányokról. Részlet 1908. januári jegyzőkönyvből:

„A győri illetőségű cigány család áll összesen 21 tagból és pedig . 1, Lakatos Mihály és neje, továbbá nyolc gyerek, 2. Lakatos Guranó és neje 5 gyermekkel, 3. Lakatos Bandi és neje 2 gyerekkel.”⁷ A sikeres letelepedést követően a család létszáma hirtelen hetven fölé szökött, mivel azonban tényleges rokoni voltak a győri illetőségű családoknak, így ők is győrinek számítottak és bár az újjvárosi gazdák tiltakozat, de eltoloncolásukat nem tudták keresztül vinni.

A vándorcigányok rokonsági törvényei szerint a nő férfi nem azon nemzetséghez tartozik, amelyben született, hanem azzal kell vándorolnia, amelyből feleséget szerzett. Sőt házassága után neve is megváltozik. Ellenben a nő viszonya törzséhez; férjhezmenetele után is változatlan, nem lép ki nemzetsége kötelékéből. A férj helyzete eleinte alárendelt, mivel az új nemzetség, melybe beleházasodott, nagyon ügyel arra, hogy a feleség, tehát a törzs vagyona csorbát ne szenvedjen. Ezért a férj sokszor egész életén át anyósának, nejének vagy valamelyik néjének engedelmes alattvalója maradt. Ez a matriarhátus maradványa. A hitük szerint az asszonyok természetfeletti erők birtokában vannak, melyeket vagy maguk szereztek, vagy anyjuktól örökölték.

A korábbi vándorló „oláhcigányok” természetesen a többi hasonló karavánnal is szoros rokonságban álltak. A győriek pl. a József főherceg által támogatott karavánnal álltak rokonságban. A szoros rokonság megléte a népszámlálásokból és az alkalmi összeírásokból is kiderül.

Lakáviszonyok

Az közismert tény, hogy a cigányok a falvak szélén és a városok peremén telepedtek, telepedhettek le. A városoknak megvolt a maguk cigánytelepe, természetesen a város falain kívül (Győrben ezt „cigánylaposnak” hívták). A házak gyakorta fából készültek, vagy egyszerű tákolmányok és vályogból épült házak akadtak köztük. Ez is erősen függött a vagyoni helyzettől. A vándor cigányok a közkedvet sátrakban laktak. A cigányság lakáskörülményei vizsgálatának nincsenek egységes szempontjai. A különböző csoportok többsége már a XIX. század második felében is letelepültnek számított. Az utoljára érkezett oláhcigányok letelepítésének, lakáshoz jutásának körülményei éppen a kutatások hiánya miatt csak kevéssé ismert. Az alább ismertetett győri példa

⁷ Győr Megyei Jogú Város Levéltára - Győr Város Polgármesteri iratai IX. 101/1908.

azon kevés pozitívumok közé tartozik, amelynek mintájára Győr vármegyében is hasonló módon telepítettek le cigányokat.

A vajda háza.

Bajban van a vajda, amit tesz, ha jó se jó. Általános a felfogás, hogy a cigányokat állandó házba kell letelepíteni. A város adott is a Mákosdülőben telket Lakatos Mihály vajdának, segílyt is megszavazott neki az építkezéshez. S a vajda hozzálátott az építkezéshez. Abban a véleményben volt, hogy neki ház kell, olyan ház, aminőt a város segedelmével építhet, s ha egyszer a város segíti is, akkor a város az ő építéséről tud is. Pedig nem így van a dolog. Az újbárosi rendőrőrs följelentette Lakatos Mihályt, mert építési engedély nélkül épített deszkából egy házat, melynek belsejét kivakolta, a talajon padlót rakott, s csak kéményt nem épített. Ezt tette Lakatos Mihály, pedig nem is tanulta a mesteriséget. De nemcsak Lakatos a bűnös a jelentés szerint, hanem Csöre Gábor mezőőr is, aki látta az építést, de nem akadályozta meg.⁸

A cigányügy rendezésére kiküldött bizottság 1909. december 6-án a tényleges állapot fenntartását és lakhatási engedély ideiglenes megadását javasolta, azzal a szigorú kikötéssel, hogy a 200 □-öl területet be kell keríteni és Lakatos Mihály egész családját, minden holmiját, állatait csak a bekerített helyen tarthatja. Győr város tanácsa 1910. január 19-i határozatával jóváhagyta a bizottság jelentését és a törvényhatósági bizottság január 20-án a cigányok letelepítésének ügyét levette a napirendről. Lakatos Mihály megkapta a lakhatási engedélyt a mérnöki hivataltól. A kedvező viszonyok miatt a család, a rokonság száma hirtelen hetven fölé emelkedett. Mivel valóban rokoni voltak Lakatoséknak, elüldözni őket nem lehetett. Éjszakai razzia címmel nagy lélegzetű cikk jelent meg a helyi lapban, ebből kiderült, hogy 1910 nyarán a házat megnagyobbították, természetesen ismét engedély nélkül. A házban csak a vajda és szűkebb családja lakott, míg a többiek a szabad ég alatt, a tollas takarékok alatt.

A többiek 1912-35 között húzták fel saját, többnyire téglaházait. Győr városa szokatlanul humánus módon telepített le cigányokat. Az utolsó 20. századi letelepítés emberséges módon zajlott le a város pénzügyi támogatásával. Győr ezzel példát mutatott a környező településeknek. A példa ragadós lett és a győri mintát követve számos romacsalád letelepülése ment végbe úgy Győr megyében, mint a szomszédos megyék több településén.

A megközelítőleg mintegy 60-70 fős karaván tagjai 1916-1936 között felépítették házaikat, így Győr peremén az úgynevezett Erzsébet telepen takaros házaikkal beolvadtak az ott lakó nem cigányok közé. A kereskedelemben játszott szerepük miatt jelentősen megerősödtek. A feljelentést is elsősorban az

⁸ Győri Hírlap 1909. október 31.

irigység motiválta. A feljelentő levélre készült hivatalos beszámolót Koller Jenő Győr polgármestere kapta meg. Íme a jelentés.

„Méltóságos Polgármester Úr!

A cigánytelep sorsa ügyében a rendőr főkapitányhelyettes úr kiküldöttjével, Pusztai István r. felügyelő úrral tegnap helyszíni szemlét tartottunk. Az újuvárosi csőszök is jelen voltak, akik a telep viszonyairól részletes tájékoztatást adtak. Meghallgattam egyúttal az újuvárosi rendőrörsnek azokat a rendőreit, akik főképpen a cigánytelep körül teljesítenek szolgálatot.

A megejtett szemle és a több oldalról beszerzett adatok alapján jelentésemet a következőkben teszem meg:

A telepről a régi „putrik” jórészt eltűntek és helyükre rendes egy-két helyiséggel bíró téglá, vagy beton házak épültek. A telep dísztelen külseje is eltűnt és már nem látszik cigánytelepnek, hanem olyanoknak, mintha a Szent Erzsébet telep folytatása lenne. A telep a Mákosdűlői I. sz. út és a Vasas-töltés által bezárt területen fekszik, ez a területrész már teljesen beépült. Tovább fejlődésének, terjeszkedésének nincs meg a lehetősége, mert az út másik oldalán levő részen a foot-ball pálya foglal el nagy területet, a további rész pedig mély és kiaknázott.

A telep valamikor csupa cigány népségből állt, ma azonban 9-10 nem cigány család is lakik a telepen és így az ott lakóknak legfeljebb 2/3-a cigány. Ezek is elég jó módban élnek. Egyik-másiknak lakása egész jól be van rendezve, öltözködésük is javult. Életmódjukban is ilyen előnyös változás észlelhető. Gyakran vesznek taxit igénybe, mert hisz pénzük bőven van, amelyre zugkereskedelem révén tesznek szert. Lótartásukat a rendőrség eltiltotta. Két cigánynak van még 1-1 lova, amellyel fuvaroznak. Ezáltal az ide-oda vándorlásuk lehetősége és a gazdák terményeinek dézsmálása is észrevehetően csökkent.

Ami a telep megszüntetésének és áttelepítésének kérdését illeti, a rendőrséggel egyetértőleg a következő a véleményem:

A telep elég távol esik a város beépített részétől, de a Szent Erzsébet telep házeitől is, tehát senki azok közelsége miatt nem panaszkodhatik, sőt amint fent említettem a telepen több nem cigánycsalád is lakik. Küljebb helyezni nem szabad, mert a határba kerülnének a cigányok és veszélyeztetnék a terményeket. A telep fekvése a főközlekedési vonalakhhoz való közelsége folytán elég kedvező, mert így a közönség, de a hatósági közegek is állandóan szemmel tarthatják viselkedésüket, amely körülmény meglehetősen fékezőleg hat rájuk.

A felülépítmények ez idő szerint „erős” kezekben vannak, azokat tőlük nem lenne könnyű megszerezni. Ha azonban a mostani kedvező üzérkedési konjunktúra megszűnik, és a cigányok majd pénzhányban szenvednek első dolguk lesz, hogy házaikat eladják. Így a házak egyrésze nem cigány kezekbe fog kerülni.

Ekkor merül majd fel a szüksége annak, hogy a cigányokat másutt való elhelyezésével foglalkozzunk. Vidékre nem vonulhatnak ki, csak a város területén kell valahol helyet kapniok.

Erre azonban a közeljövőben nem kerül sor. Véleményem tehát röviden kifejezve az, hogy a cigánytelep megszüntetése ma már nem olyan sürgető, mint volt 4-5 évvel azelőtt, másrésztől nem lehetséges és egyáltalában nem is kívánatos.

Ha itt megszüntetnők, másutt kellene részükre ilyen telep céljára alkalmas helyet kijelölni. Ámde hol legyen ez a hely? Minden városrész irtózik a cigányoktól és minden módon tiltakoznék odatelepítésük ellen. De tegyük fel, hogy találnak ilyen alkalmas új helyet. Az eredmény az lenne, hogy itt megint csak „putrik” keletkeznének és az egész környék csúfjára volnának. Az áttelepüléssel a régi telephely viszont nem szűnnék meg, mert ott a cigányok házait nem cigányok foglalnék el. Tehát az lenne az eredmény, hogy a mostani egy szegénytelep helyett, kettő keletkeznék. Számolni kellene természetesen avval is, hogy az áttelepülés és az új helyen felülépítmények létesítése terén a város szükséges költségek nagy részének viselésétől nem zárkozhatnék el. Az áttelepítés ma nem időszerű és az építési anyagok hiányában egyáltalában nem is foganatosítható.

A telepről két-három „putrit” kell még eltüntetni, s tulajdonosaikat szorítani arra, hogy helyükre téglaházakat építsenek.

Gondoskodni kellene arról is, hogy megfelelő közös closettjuk legyen és valami módon eltiltani őket a környék bepiszkításától.

Ami a gazdáknak azt a panaszát illeti, hogy a cigánytelep az előttük elvonuló kocsik rakományát dézsmálja, jelentem, hogy ez megfelel a valóságnak. Ámde a tolvajok nemcsak a cigánytelep lakói közül kerülnek ki, hanem a hatósági közegek jelentése szerint a Szent Erzsébet telep gyermekei közül is. Nemcsak a cigánytelep előtt fenyegeti veszély a kocsikat, hanem végig az egész mákosdülői úton, tehát nem fogható minden rendellenesség a cigányokra.

Ezeket a fosztogatásokat a mezőőrök a rendőrséggel karöltve kellő eréllyel és fellépéssel meg tudják fékezni. Egyébként azok a gazdák, akik nem képesek kocsirakományaikat maguk megvédeni, az év legnagyobb részében választhatják a Mákosdülő másik útját is, amely a teleptől távolabb esik. Megjegyzem végül, hogy a rendőrség újuvárosi őrsé a cigánytelepet úgyszólván állandóan szemmel tartja, nem csak a rendre ügyel fel a városi mezőőrökkel karöltve, hanem arra is, hogy idegen cigányok ne szivárognak be a telepre és ott végleg meg nem letelepedjenek.

Kérem jelentésem tudomásulvételét.

Győr, 1943. október hó 1.-én.

*főjegyző
a városgazdasági ügyosztály vezetője.⁹*

⁹ Győr Megyei Jogú Város Levéltára Győri Polgármesteri iratok XII. 82/1943.

A kiegyezés utáni korszakra, valamint a két világháború közti időszakban a deklarált „jogegyenlőség” mellett megállapíthatjuk, hogy valóságos egyenlőség nem létezett. A hatósági ügyintézés és kor szelleme valójában alacsonyabbrendű teremtménynek tekintette a cigányt és ekképpen is bánt el velük. A polgári rendszerben a megyék, járások, önálló törvényhatósági joggal felruházott városok, mégis egymástól is jelentősen különböző álláspontot képviseltek a cigányokkal való bánásmódot illetően.

A cigányok megítélése

„Kiirtani! Igenis ez az egyetlen mód. Hiszen miből áll tulajdonképpen a civilizáció? A civilizációra hajló és nem alkalmas emberfejek kiirtásából!...Kétféle cigány van Magyarországon. A magyar cigány, amelyből a generális cigányzenézek kerülnek ki. Ezt a fajt pártolni, nevelni kell! A másik fajt, a vándor oláh cigányt pedig egyszerűen ki kell irtani.”¹⁰

A cigányok megítélésének a magyar társadalomban két fő irányzatát különböztethetünk meg. Az egyik és többnyire uralkodó irányzat egyfajta adminisztratív megoldást szorgalmazott; munkatáborok, gyermekek elkobzása, sterilizálás, kiirtás, stb.

Míg a másik humánusabb a letelepedéssel, a munkalehetőségek biztosításával és oktatásukkal kívánta felzárkózásukat elősegíteni. A humánus megoldások hívei a harmadik birodalom „európai” jogrendjének kibontakozásakor háttérbe szorultak.

Összefoglalás

A cigányság 1848 és 1945 közötti története nem egy nép, hanem számos kisebb csoport (*karaván, törzs, család, stb.*) története. Egymástól is jelentősen különböző múlttal, foglalkozással és életmóddal rendelkező cigányokat az a húszadik századi eszme tette meg egy néppé, amely zsidókban is csak egy más fajt látott. A bőrszín, az indiai rasszjegyek az európai népektől való különbözőség elégséges indokaként egy néppé tette őket a politika, amely a III. birodalom szemüvegén keresztül csak kiirtandó „népfajként” tartotta őket számon. Az üldözés, a faji háború azonban még nem tette őket egy néppé.

Az ismertetett korszak „főszereplői” az úgynevezett oláh cigányok. A hatósági intézkedéseknek zömmel ők voltak a szenvedő alanyai. Így többnyire az ő történetük, az ő múltjuk ismerhető meg.

A cigányság zöme már a korábbi időszakban asszimilálódott, vagy részben beilleszkedett. Úgyis mondhatnánk, eltűntek a hatóságok szeme elől. Az úgynevezett cigány összeírások váltakozó adatai mögött részben azt kell sejtteni, hogy nem volt világos kit kell cigánynak tekinteni. Ez az a kérdés, amelyet a legnehezebb megválaszolni. A kísérlet, hogy ezt a kérdést megválaszol-

¹⁰ Pesti Hírlap 1907. augusztus 6. * Porzolt Kálmán cikke.

juk csak részben mondható sikeresnek. Alighanem még a legtöbbet idézett „*oláh cigányok*” bemutatása is jobbára a hatóságok, a korbeli közzélekedés eleve torz optikáján keresztül láthatjuk. A cigányság múltját, történetét sem lehet tanulmányozni attól a kortól, időszaktól elvonatkoztatni, amelyben a cigányok éltek és dolgoztak. Azok a társadalmi körülmények, amelyek nagyon is befolyásolták a cigányság sorsát, megítélését az idő előrehaladtával nem hogy kedvezőbbé váltak, hanem kifejezetten romló tendenciát mutattak és a második világháborúban jutottak el a legnagyobb mélypontra.

Az annyira hiányolt „*objektív*” bemutatásra még várni kell, hiszen csak egyes alap kutatások kezdődtek meg. A cigányság múltjának még számos feltáratlan vakfoltja van. Az előrelépés csak is módszeres, tudományos kutatás útján képzelhető el.

Bár számos figyelemre méltó munka látott napvilágot az elmúlt évtizedekben. Ezek többnyire egy adott területre koncentráltak és csak elvéve egy-egy országos összeírás, vagy statisztikai felmérés kísérte meg az országos összehasonlításokat.

Napjainkra érthetően felerősödtek az úgynevezett polgári korszak eredményeinek és kudarcainak a vizsgálatai, hiszen a legtöbb kapcsolódási pontot, analógiát ettől a kortól várjuk. Mégis éppen a tények ismeretében kijelenthetjük, a múltbéli, többnyire szálnalmas kísérletek a „*cigánykérdés*” megoldására nem sok jóval kecsegtetnek. És igazán kevés használhatót sikerül kihálaszni a polgári korból. A figyelemre méltóbb eredmények, a monarchia utolsó harminc évében keletkeztek amikor békés és kevésbé békés eszközökkel, de mégiscsak jelentős számú cigánykaravánt, családot sikerült letelepíteni. Ugyancsak fontos ebből a szempontból az illetőség megadása, amely „*felsőbb rendelkezés*”-re lényegében gazdát kerített a cigányoknak. Ettől kezdve minden cigány valamilyen település (*város, vagy község*) illetőségével rendelkezett. Ez egyfajta jogviszony a településsel, amely örökölhető.

Napjainkban éppen ennek hiánya érezhető, hiszen az állami szociálpolitika képtelen megbirkózni a cigányok tömeges elszegényedésével és ezen a területen van mit tanulni elődeinktől.

Egy társadalom kulturáltságának fokmérője, hogy miképpen viszonyul kisebbségeihez. A növekvő gazdasági problémák mögé bújva ugyan el lehet kerülni a szembenézést a jelenlegi helyzet súlyosságával, de nem érdemes. Előbb, vagy utóbb megoldást kell találni.

Nem csak a rosszízű „*cigánykérdésről*” van szó. A magyar társadalomnak is elemi érdeke, hogy a cigányok felzárkózását elősegítse. Ellenkező esetben a „*szeparatista*” törekvések felerősödhetnek és a magyar társadalom akaratlan-belekényszeríti a cigányságot a nemzetté válás sajátos, közép-európai útjába. Hogy ez mennyi tragédiát okozhat, arra elég utalni a jugoszláviai eseményekre.

A kisebbségi önkormányzatok megléte csak egy lépés, amelyet még újabbaknak kell követnie. A cigányokkal eltöltött több évszázad számos pozitív példát adott, amelyre építve új, demokratikus megoldás kibontakozására van

lehetőség. Nem „kezelgetésre” van szükség, hanem olyan átfogó programra, amely jelentősen felülmúlja a korábbi korszakok szerény „eredményeit”.

Irodalom

Bana József: A Lakatos kóborcigányok-karaván győri letelepedésének krónikája • Győri Tanulmányok 8. kötete Győr 1987.

Bana József: A vándorcigányok letelepítése, építkezése a 18. század közepétől, a 20. század közepéig • Szentendre-Győr 1993.

A magyar cigánykérdés dokumentumokban 1422-1985 • Szerkesztette: Mezei Barna / Kossuth könyvkiadó 1986.

Cigányvizsgálatok — Művelődéskutató Intézet Bp. 1982.